

ta (bekezdése?) lemaradt, Bellágh Rózsa jegyzeteiből pedig hiányzik az Apáczai Csere Jánosra vonatkozó aktuális szakirodalom, beleértve az ünnepi évfordulóra megjelent *Irodalomismeret* különszám teljes anyagát is.

NÉMETH S. KATALIN

Sipos Balázs: Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Bp. 2011. Argumentum Kiadó, 314 l.

Jürgen Habermas (A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása), Marshall McLuhan (Understanding Media), Friedrich Kittler (Aufschreibesysteme 1800/1900), Norbert Bolz (Am Ende der Gutenberg-Galaxis), majd K. Ludwig Pfeiffer (A mediális és az imaginárius) médiatörténeti és -elméleti kutatásai a hetvenes évektől hazánkban is komoly érdeklődést váltottak ki. Az ezredforduló után ez az érdeklődés ráadásul oly módon látszott visszahatni az irodalomértelmezői munkára, hogy a (már korábban háttérbe szorult) történeti és az újabb keletű szövegelméleti szempontokat egyre gyakrabban előzte meg a művek közvetítettségének kérdése. Így terelődött a figyelem többek között a folytatásos (regény)közlések mediális aspektusaira, s ez a figyelem az újraéledő Kosztolányi-kutatás után nemrégiben a Jókai-kutatást is új alapokra kívánta helyezni (vö.: SZAJBÉLY Mihály: *Jókai Mór*. Pozsony, 2010. Kalligram Kiadó). Hogy e kísérletek mennyire voltak sikeresek, annak megítélése nem a jelen írás feladata; a magam részéről mindenesetre nem tartom szerencsésnek, ha e (kétségtelenül ígéretes) mediológiai perspektívát az egyes – filológiai, szemiotikai és narratológiai problémákat egyaránt felvető – életművek monografikus földolgozásának kizárólagos szempontjává avatjuk.

Van azonban a posztmodern médiakutatásnak egy vitathatatlanul pozitív hozadéka is, egyfajta szemléletváltás, melynek előjelei már a műalkotás zártságának képzetét feladó, s ily módon a „kulturális szövegek” Mieke Bal-i felfogását előlegező posztstrukturalista irodalomelméletben, Roland Barthes és Julia Kristeva munkáiban is megfigyelhetők. Nem másról van itt szó, mint hogy a mediális multiplikációt és a kánoni

struktúrát érintő, a kultúratudomány olaján megfuttatott, piaci és szociálpszichológiai szempontokkal kiegészült kérdésföltevés akaratlanul is visszahelyezte tudományos jogaiba a marxista ideológiák igájában drasztikusan lesoványodott és hitelét veszített magyar sajtótörténetet. E státusváltás ékes példája Sipos Balázs e monográfiája, mely már bevezető fejezetében jelzi sajtó tárgyának tudományelméleti aktualitását, ugyanakkor nem tekint el (az újszerű feldolgozást lehetővé tevő elmélet[ek] részletes argumentációja mellett) a honi szakirodalom innovatív újraolvasásától sem. Ez utóbbi termékenységet jelzik az olyan kitételek, mint: „a médiatörténet evidens módon politikai társadalomtörténet” (27), továbbá a sajtótörténet segédtudomány (Pápay S.), történeti forrás (L. Ranke, J. Wilke) és irodalomtörténeti probléma (Pintér J., Szerb A., Thienemann T.) voltával való számvetés.

A könyv második fejezete (Propaganda és közvélemény az első világháború után) az egész munka anyagkezelését meghatározó módszertani alapvetéssel indul, melyben a szerző Berger és Luckmann tudásszociológiai értekezését citálja: a társadalmi-politikai valóságra vonatkozó tudás „mindig valamilyen adott helyen levő tudás” (45). A történetész kutató – hermeneutikai szituáltságának illetően rögzítése után – a világháború = propagandaháború megfeleltetés legfontosabb fogalmait interpretálja. Ide tartozik a ’moral panic’, illetve a ’dehumanizálás’ (az ún. „belgiumi eset” informatív példájával). Ezek a (bekezdések élére helyezett) terminusok egyrészt könnyen áttekinthetővé, másrészt elsajátíthatóvá, feldolgozhatóvá teszik a könyv anyagát a szakmai és nem szakmai olvasók számára egyaránt. Ráadásul – mint azt Sipos könyve is bizonyítja – a fogalmak története sok esetben a közvélemény, a sajtó, s így voltaképpen a társadalom története. Ékes példája ennek a „propaganda” jelölő jelentettje, melynek permanens transzformációja egyszerre jelzi a közvetítettség történeti változékonyságát, s derít fényt egy korszakos episztémé mibenlétére. Esetünkben arra, hogy „a propaganda egykorú koncepciója, illetve a sajtó hatalmáról kialakított nézetek erős túlzáson alapultak, de erőteljesen rögzültek, és így meghatározhatták a sajtó és a hatalom viszonyát” (85).

Nemrégiben a Gintli Tibor által szerkesztett *Magyar irodalom* Szabó Dezső-fejezete kapcsán hiányoltam Szabó faj-, illetve zsidófogalmának kifejtését, mondván: e nélkül *Az elsodort falu* csak részben érthető. Nos, a jelzett kérdés kapcsán Sipos Balázs (kötetének 93–94. oldalain) megidéri Prohászka Ottokár 1920-as sorait, s lábjegyzetben közli a „zsidókérdés” legújabb szakirodalmát is. Továbbá – noha 2010-es monográfiájában Szegedy-Maszák Mihály külön fejezetet szentelt a szabadkai költő publicisztikájának – Kosztolányi (az *Új Nemzedék* rovatvezetőjeként kifejtett) zsmárnáltevékenysége ezúttal tágabb kontextusba kerül: gondolatait Sipos olyan – a kor közizlését és közgondolkodását alapvetően meghatározó – szerzők vélekedésével ütközteti, mint Rákosi Jenő, Bangha Béla és Prohászka Ottokár. Külön szót érdemel Rákosi munkásságának részletes ábrázolása. Hiánypótló portré ez a *Népszava* húszas évekbeli szerkesztőjéről, még annak tudatában is, hogy a szerző e karakterisztikus újságíró tevékenységéről a *Múltunk* egyik 2005-ös számában már külön tanulmányt közölt. Ugyanakkor vitatkoznom kell Sipos egy elejtett megállapításával, amely az 1919-es Szabó-regényt, illetve Tormay *Bujdosó könyvét* „az ilyen [fasiszta] típusú sajtótermékek” (90) közé sorolja. Bár ezeket a szövegeket valóban nehéz (s maradéktalanul talán nem is lehet) elválasztani a fogantató eszmetörténeti paradigmától, semmiképpen sem nevezhetők sajtótermékeknek, sőt – mint az újabb kutatások rámutattak – szépirodalomként (is) olvashatók (vö. BÁNKI ÉVA: „A földomláshoz minden zuhanó rög hozzá tartozik”. *Történelmi fordulat és próza-poétika Kosztolányi Dezső Édes Annájában és Tormay Cécile Bujdosó könyvében.* = *Studia Caroliensia* 2009/4. 105–119).

A „Politikai rendszer és politikai nyilvánosság” című harmadik fejezet a tekintély, a hatalom, a kultusz és a propaganda összefüggéseinek tisztázása után a „sajtópolitika” kifejezés huszadik század eleji értelmét a következőképp definiálja: a sajtó működésének jogi szabályozása, illetve az annak megváltoztatására irányuló szándék. Ezt követően a jogi szabályozás egyes eseteire, így a Kúria 1917-es, a fajtalan tartalomra vonatkozó rendeletére és a fokozatos felelős-

ség rendszerére (az ún. „belga szisztémára”) tér át. Szorosan ezután a magyar szerzői és média-jogi törvénykezés történetének legfontosabb kérdései kerülnek reflektorfénybe: a szerzőtárs jogi kategóriája, az időszaki lapokhoz szükséges miniszterelnöki engedély és (pénzbeli) biztosíték, a betiltás belügyminiszteri jogköre, a mentelmi jog felfüggesztésének kérdése stb. (Végül éppen ezek a kérdések vezettek oda, hogy a húszas évek végén fölmerült az angol büntetőjogi felelősségvállalási szabályozás bevezetésének lehetősége.)

Figyelemre méltó, hogy az újságíró-kamara – melynek ötletét már 1890-ben Farkasházy Zsigmond, majd 1907-ben Légrády Imre is fölvetette – eredetileg a következő célkitűzéssel indult: „szükség lenne egy olyan kötelező tagságú szervezetre, amelynek segítségével ki lehetne szűrni a pályára alkalmatlanokat, illetve meg lehetne gátolni, hogy működésüket egyáltalán megkezdjék” (161). A kötelező tagságú újságíró-szervezet létrehozása – persze gyökeresen más okok miatt – a Gömbös-kormány tervei között szintén szerepelt. És bár a Magyar Újságírók Egyesülete már a harmincas évek elején kidolgozta a Magyar Újságíró Kamara alapszabály-tervezetét, az 1938-as törvény – szakmai érdekvédelmi és minőségbiztosítási szervezet létrehozása helyett – német–olasz–osztrák mintára államosította a sajtót. (Ráadásul oly módon, hogy a felállítandó kamara tagjainak csupán húsz százaléka lehetett zsidó.) A szelektálásnak és az írásszabadság korlátozásának természetes következménye volt, hogy minden eddiginél élesebben vetődött föl a szakmai identitás kérdése, amelyre Sipos a tőle megszokott adatgazdagsággal válaszol az újságírói szabadjegytől és az 1931-es hivatalos okmánytól a létszámkorlátozáson és a hitfelekezettek szerinti megoszláson át a zsmnaliszták lakásviszonyáig, valamint minimálbéruk és nyugdíjuk számadataiig.

Innen pedig már csak egyetlen lépés a magyar újságírás intézményrendszerének kiépülése, azon belül is az egyes szektorok – első helyen máris a képzés, a képesítés és a minőség-ellenőrzés – megoldásai. A kötet itt részletesen szól a Magyar Turán Szövetség sajtótanfolyamáról, a tudós és a propagandista újságíró típusairól, a műhely-

rendszerű, illetve az „érettségi + gyakorlat”-ra és a „hat félév + magántevékenység”-re épülő képzésről, az 1942-es debreceni nyári egyetemről, valamint az újságíróklubról (Írók és Hírlapírók Otthon Köre). Végül a sajtó és a hatalom szövetségének legradikálisabb formája, a cenzúra hatalmi apparátusának leírása olyan eszmék, módszerek, eszközök és alintézmények bemutatásához kapcsolódik, mint a judeobolsevik elv, a Sajtóellenőrző Bizottság, a parancskönyv, a sajtó- és főszerkesztői értekezletek, a suttogók hálózata, a hangulatjelentések, a megrendelt cikkek és a különböző évjáratú *Nyilas Évkönyvek*.

A régebbi és újabb szakirodalmat összehasonlító, szintetizáló igényű zárófejezet (Sajtó, hatalom, ellenállás – és emlékeztetik) végre felsorolja a német szempontból nemkívánatos lapokat, valamint az ellenállás illegális sajtótermékeit; azokat tehát, amelyekről mind a Márkus-féle (1977), mind a Buzinkay–Kókay-féle (2000) sajtótörténet hallgatott. Irodalomtörténeti szempontból is érdekes továbbá az antifasiszta ellenállásra, illetve az illegális lapok előállítására emlékező regények csoportja (Petyke Mihály: *A Gestapo foglya voltam*, Gyenes István: *Élet a föld alatt*, Izsáky Margit: *Ország a keresztfán*). A kérdés az, vajon olvashatók-e ezek a szövegek irodalmi szöveggént, közelíthetünk-e feljüket a szépirodalom olvasásához használatos értelmezői stratégiáinkkal? Könyve végén a szerző fölteszi a kérdést: vajon valóban túlhangsúlyozott-e a Horthy-korszak sajtótörténeti jelentő-

sége – mint azt többen vélik? Merész és rokonszenves, önkritikus és programatikus válasza így hangzik: „a sajtó és a hatalom Horthy-korszakbeli viszonya a sok fontos munka ellenére sincs feltárva” (270).

Néhány vessző- és elütési hibán kívül e munka nyelvileg, tartalmilag egyaránt zavarba ejtően gazdag és jól szerkesztett, a megmozgatott hatalmas (primer és szekunder) irodalom ellenére tömör és precíz. Ugyanakkor szórakoztató és tudományos, így nemcsak kézikönyvként, hanem ismeretterjesztő munkaként is haszonnal forgatható – ami pedig ritka erény a mai magyar tudományosságban. Ez persze nem utolsósorban annak köszönhető, hogy Sipos Balázs nem kapkod, nem váltogatja a témáit, tudományos pályája kezdetétől a huszadik századi sajtó kérdéseivel, azon belül is a Horthy-korszak médiatörténetével foglalkozik – gondoljunk csak első kötetére (*A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Bp. 2004. Napvilág Kiadó), valamint számos konferencia-előadására, tanulmányára, recenziójára. Mint a példa mutatja: a folyamatos anyaggyűjtés és tájékozódás, a kitartó újraolvasás, -gondolás és -írás nem föltétlenül vezetnek kóros önismélteléshez, kifulladásához. Sőt úgy tűnik, a valódi korszerű, kultúratudományi kutatómunka számára ez az egyetlen helyes út.

SOLTÉSZ MÁRTON